

KVALITATIVNÍ VÝZKUM SE ZAMĚŘENÍM NA POLO- STRUKTUROVANÝ ROZHOVOR

JÁN MIŠOVIČ

STUDIJNÍ TEXTY

Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor

Ján Mišovič

Recenzovaly:

doc. Mgr. Radka Dudová, Ph.D.

doc. PhDr. Helena Kubátová, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Edice Slon – Studijní texty, 72. svazek / řídí Helena Kubátová,

Marek Skovajsa, Alena Miltová a Jiří Ryba

Redakce Alena Miltová

Grafická úprava a obálka studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první elektronické, odpovídá druhému tištěnému vydání,

v Nakladatelství Karolinum prvním

© Univerzita Karlova, 2025

© Ján Mišovič, 2025

ISBN 978-80-246-6195-7

ISBN 978-80-246-6198-8 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

OBSAH

Úvod	9
1. Kategoriální a paradigmatické zakotvení sociologického výzkumu	13
1.1 Kategorie potřebné k pochopení podstaty výzkumu	13
1.2 K charakteristice kvantitativních a kvalitativních přístupů v sociologii	20
1.3 Podstata kvalitativního výzkumu	29
1.4 Výběr aktérů, případů v kvalitativním výzkumu	40
2. Základní etapy přípravy projektu kvalitativního výzkumu	51
2.1 Zahájení přípravy projektu a jeho celková charakteristika	51
2.2 Hlavní kroky při přípravě projektu	66
2.3 Etické zásady uplatňované v kvalitativním výzkumu	75
3. Hlavní rysy polostrukturovaného rozhovoru, jeho příprava a průběh	79
3.1 Podstata polostrukturovaného rozhovoru	79
3.2 Příprava polostrukturovaného rozhovoru	84
3.3 Využití otázek v polostrukturovaném rozhovoru	89
3.4 Možné problémy při vedení polostrukturovaného rozhovoru	105
3.5 Co není polostrukturovaný rozhovor	112

4. Jednotlivé etapy kvalitativní analýzy dat	123
4.1 Příprava dat pro analýzu	123
4.2 Okolnosti ovlivňující kvalitativní analýzu	132
4.3 Postupy využívané ke kvalitativní analýze dat	138
4.4 Další metoda analýzy kvalitativních dat – zakotvená teorie a cesty k jejímu dosažení	150
4.4.1 Zakotvená teorie a její charakteristika	151
4.4.2 Otevřené kódování a jeho využití	163
4.4.3 Axiální a selektivní kódování	179
5. Ke způsobům interpretace dat	193
5.1 Vytvoření základního schématu příběhu a interpretce dat	193
5.2 Zpráva o výsledcích kvalitativního výzkumu	201
5.3 Výsledky pěti sociologických studií blízko tematicky zaměřených, prezentovaných pomocí prvků zakotvené teorie	205
5.4 Využití postupů zakotvené teorie pro přípravu knižní publikace	219
5.5 Případová studie	224
6. Kvalita kvalitativního výzkumu a jeho jednotlivé parametry	241
6.1 Validita kvalitativních dat	241
6.2 Reliabilita kvalitativních dat a další indikátory kvality	246
6.3 Charakteristika deviantních případů	252

Závěr	257
Summary	262
Literatura	267
Jmenný rejstřík	284
Věcný rejstřík	288

ÚVOD

Obsah knížky, do níž nahlížíte, se rodil postupně, s původním záměrem charakterizovat polostrukturovaný rozhovor z hlediska jeho interdisciplinární využitelnosti v rámci kvalitativního výzkumu. Oponentky první předložené verze správně poukazovaly na to, že takový přístup je málo srozumitelný a je spojený s mnoha odbočkami, v nichž se čtenář ztrácí.

Zvolil jsem proto jiný přístup, v němž jsem položil důraz na kvalitativní výzkum a jeho přímé propojení s polostrukturovaným rozhovorem. Takové pojetí umožňuje zřetelněji se zaměřit na jeho charakteristiku a na jednotlivé kroky spojené s tímto způsobem získávání sociologické informace.

Abychom dobře porozuměli celému výzkumnému procesu, kniha začíná charakteristikami stěžejních obecných kategorií používaných v empirickém společenskovědním výzkumu a identifikací rozdílů mezi nimi, resp. uvedením jejich definicí. Na to naváže základní popis kvantitativního a kvalitativního výzkumu jako běžného východiska k pochopení podstaty našeho výzkumného postupu.

Druhá kapitola je věnovaná základním etapám přípravy a realizace projektu kvalitativního výzkumu. Představíme první, zahajovací a další kroky spojené s přípravou projektu a jeho celkovou charakteristiku. Navážeme přiblížením hlavních částí projektu. Kapitulu ukončí charakteristika uplatňovaných etických zásad.

Polostrukturovaný rozhovor reprezentuje konkrétní způsob získávání dat humanitního, společenskovědního, sociologického charakteru v kvalitativním výzkumu. Jeho podstatu a hlavní rysy přiblíží třetí kapitola. V úvodu začíná vysvětlení jeho podstaty. Pokračuje přípravou klíčových částí rozhovoru. Samostatná pozornost je věnována využívaným typům otázek. Zastavíme se i u problémů, jež se mohou

vyskytnout v průběhu rozhovoru. V knize zdůrazňujeme, že využít tento typ rozhovoru pro kvalitativní účely neznamena jen pokládat předem připravené detailní otázky, ale usilovat také o konverzaci.

Čtvrtá kapitola je orientována na kroky, které tvoří analýzu dat polostrukturovaného rozhovoru, nabízí způsob, jakým si počínat. Podrobná pozornost je věnována jednotlivým technikám analýzy dat, včetně technik vhodných k přípravě zakotvené teorie.

Pátá kapitola přibližuje čtenáři postupy sloužící při interpretaci dat a využívané formy prezentace, mezi něž patří také případové studie a zakotvená teorie. Šestá kapitola vysvětluje jednotlivé parametry kvality kvalitativního výzkumu. Soustřeďuje se na pojetí validity, reliability a zmiňuje se i o zkoumání deviantních případů.

Na konci každého uceleného tématu je stručné shrnutí nazvané „Co vyplývá z předchozí části“. Zde budou uvedeny nejdůležitější poznatky z příslušného textu.

Při psaní knihy jsem čerpal ze své dosavadní vědecké a pedagogické praxe při výuce obou výzkumných paradigmat¹, kvantitativních, ale hlavně kvalitativních výzkumných metod využívaných při psaní závěrečných prací příštích absolventů vysokoškolského studia. Snažím se představit polostrukturovaný rozhovor jako jednu z nejuniverzálnějších sociologických, sociálních výzkumných technik v rámci kvalitativního výzkumu. S jeho rozšířeným využitím souvisí určité nebezpečí zjednodušeného pohledu na přípravu a realizaci, ale rovněž idealizování situace aktéra, o němž se běžně předpokládá, že prezentuje komplexní a pravdivé informace v průběhu rozhovoru. V polostrukturovaném rozhovoru

¹ Paradigma je výraz pro „označení toho, jak vědci pracují v rámci přijatých a málo zpochybňovaných způsobů definic, teoretizování a metod v daném oboru a v dané době“ (Hendl 2005: 30).

však funguje mocenská nerovnováha mezi výzkumníkem a aktérem. Realizace polostrukturovaného rozhovoru proto vůbec není banální záležitostí. Nejenže vyžaduje různé dovednosti, jako je schopnost pozorně naslouchat a průběžně si psát poznámky, ale i schopnost plánovat a důkladně se věnovat přípravě výzkumu. Další rozhodnutí souvisí s výběrem aktérů, jejich počtem, se způsobem analýzy dat a jejich interpretace. Tím vším se kniha zabývá, zejména možnostmi zpracování, jež data² sebraná tímto způsobem nabízejí při jejich prezentaci.

Kapitoly věnované zpracování kvalitativního výzkumu se vztahují nejen k výsledkům polostrukturovaného rozhovoru, ale i k datům získaným jinými kvalitativními metodami, včetně pozorování nebo obsahové analýzy. Uplatnil jsem mnohé teoretické i praktické zkušenosti „profesionálů“ i poučených „amatérů“ a do určité míry i své vlastní znalosti ověřené praxí i objevené nedostatky, o nichž člověka přesvědčí realita. Text přináší několik desítek příkladů použitých v rámci různých oborů, z oblasti přípravy projektu, zpracování a analýzy dat.

Kniha přibližuje prostřednictvím mnoha praktických příkladů celý proces kvalitativního výzkumu na pozadí polostrukturovaného rozhovoru. Znamená to, že některé informace jdou za jeho rámec a mají širší platnost pro oblast kvalitativního výzkumu.

Jednotlivé její části mohou posloužit jak těm uživatelům, kteří mají zatím jen málo znalostí o kvalitativním výzkumu a polostrukturovaném rozhovoru a de facto v této oblasti začínají, tak těm, kteří si chtějí znalosti prohloubit. Věřím, že se kniha stane užitečným pomocníkem pro jedny i druhé.

2 Data budeme chápat jako výsledek interakce mezi teoretickými pojmy a empirickými fakty. Viz také Loučková (2010: 28).

1. **KATEGORIÁLNÍ A PARADIGMATICKÉ ZAKOTVENÍ SOCIOLOGICKÉHO VÝZKUMU**

| 13

Podstatná část knihy se zabývá polostrukturovaným rozhovorem, jeho přípravou, realizací, zpracováním a analýzou výsledků. Dříve než si osvětlíme jednotlivé stránky a kroky spojené s jeho provedením, nemůžeme se vyhnout objasnění termínů, které souvisejí s každým typem výzkumu, a těmi jsou teorie, metodologie, metoda, technika a procedura. Úvodní kapitola vytvoří základnu, na níž budeme moci stavět obsah následujících částí knihy. Rovněž se musíme vypořádat s hlavními charakteristikami kvalitativního a kvantitativního výzkumu, abychom mohli jednoznačně říct, co je a co není polostrukturovaný rozhovor.

1.1 Kategorie potřebné k pochopení podstaty výzkumu

První část kapitoly poslouží k charakteristice kategorií pro výzkum, jež jsou na jedné straně zcela standardně používané, na druhé straně ne vždy stejně chápány. K frekventovaným pojmům sociologických textů patří pojem teorie, což v původním slova smyslu znamená zkoumání, posuzování, rozvažování. Jedna z jejích charakteristik vychází z aktivit spojených s vytvářením idejí, jež mohou poskytnout vysvětlení o příštím průběhu událostí, a to na základě prvků, které napomáhají k vhodnému objasnění jevu. Jde o proměnné, výklad a jejich logické uspořádání. „Teoriemi budeme nazývat soubory zákonů uspořádaných tak, že vytvářejí nějaké

vnitřně spojitě logické konstrukce." (Nowak 1975: 305) Teorii tedy rozumíme systém zákonů týkajících se určitého, v našem případě sociálního jevu. Pro výzkum je důležitý i praktický význam teorie, neboť naznačuje směr, strukturu, metodologii, kritéria a cíl, jichž má být dosaženo.

Další pojem, který spolu s teorií hraje podstatnou roli při realizaci výzkumu, je metodologie. Za samotným pojmem metodologie se skrývá věda o metodách, o obecných základech platnosti vědeckých postupů a jejich systému. Metodologie se realizuje především: 1. systematizací, standardizací a hodnocením metod výzkumu, 2. rozvíjením existujících a rozvojem nových metod výzkumu, 3. kompetencemi badatelů realizujících metody, 4. budováním deduktivních systémů, zejména jejich klasifikací, formalizací a vysvětlením, 5. výstavbou empirických a konceptuálních teoretických postupů (Ondrejko 2006: 45). Metodologie je systém obecných i speciálních pokynů, jimiž se věda řídí. Směřuje k poznávání a k využití správných poznávacích prostředků. Jeho podstatou je poznávací proces, jenž se opírá o určitý systém poznatků zaměřených na skutečnost a znovu se vracějících do teoretického systému, v němž probíhají změny. Jde o záměrný a systematický poznávací proces. Metodologie prostřednictvím dvou svých součástí, tj. obecná metodologie vědy a metodologie příslušné vědní disciplíny, v našem případě sociologie, umožňuje systematické poznávání zkoumaného tématu. Jinými slovy, metodologie je systém poznatků formulovaných jako návod, jako instrukce k realizaci poznávacích procesů (Lamser 1966: 17–19). Za vědeckou metodologií se skrývá souhrn poznávacích prostředků a postupů, jimiž se tvoří vědecké poznatky.

Spolu s vědeckým poznáním se vyskytují další formy poznání, např. běžné poznání vlastní každému z nás. Zejména kvalitativní sociologie využívá běžné i vědecké poznání a mezi oběma formami je plynulý přechod. Sociolog se často

orientuje na stejné otázky jako běžný člověk, řeší je však pomocí vědecké metodologie, vědeckých metod, jež pomáhají oddělovat vědecké a běžné poznání. V rámci konkrétních vědních disciplín je vytvářena soustavou pravidel, jak dospět k vysvětlení určitých jevů nebo ověření určitých předpokladů (Eger, Egerová 2017: 5). Metodologie jednotlivých vědních oborů jsou podřízeny obecné metodologii vědy a každý vědní obor využívá kromě obecné metodologie vědy i svou vlastní metodologii. Proto i sociologii lze po metodologické stránce rozdělit na dvě části. Jedna obsahuje společné principy pro všechny vědní obory a čerpá z poznatků obecné metodologie vědy a druhá je tvořena specifickými problémy sociologické metodologie, pro oblast samotné sociologie, jimiž může inspirovat ostatní společenskovědní obory (Lamser, Růžička 1970: 33–34). K takovým patří i metodologické problémy kvalitativního sociologického výzkumu, jimž se publikace věnuje.

Pokud má být vědecká práce úspěšná, musíme definovat cíl práce a metody provedení, resp. metodiku spadající pod vědeckou metodologii. Vědecká metodologie se uplatňuje v rámci tří výzkumných fází:

- a) fáze zkoumání, v níž se dostáváme k novým stránkám poznávacích procesů,
- b) fáze důkazů, prezentací racionálních vztahů získaných výsledků a jejich potvrzení,
- c) fáze vysvětlovací, v níž směřujeme k třídění výsledků a přípravě hotových poznatků (Lamser 1966: 11).

Metodologie je jakýmsi mostem mezi teorií a metodami a zabývá se jimi v obecné rovině.

Jak naznačujeme, metoda je závislá na metodologii a představuje vlastně její konkretizaci. Ve staré řečtině označuje cestu, návod, ve vědě jde o způsob poznávání. A co si máme představit pod pojmem sociologická metoda? Právě tento pojem vyvolává mnoho nejasností. Émile Durkheim

napsal první vědecké sociologické pojednání o metodologii pod názvem *Pravidla sociologické metody*. V rámci jedné sociologické metody uvádí řadu pravidel.³ Současné chápání pojmu metoda je však mnohoznačné.

Lze pod ně zahrnout jednotlivé způsoby teoretického i empirického zkoumání, postupy získávání i zpracování sociologických poznatků. *Velký sociologický slovník* charakterizuje jeho obsah právě takto (Petrusek a kol. 1996: 611–612). Slovenský autor Peter Ondrejkoovič hovoří o metodě jako o návodu, jak postupovat ve vědě a výzkumu. „Vědecká metoda obsahuje podmínky, které je třeba splnit, abychom dospěli k vědeckému poznání.“ (Ondrejkoovič 2007: 31) Její realizace je podmíněna splněním určitých podmínek. Metoda se v tomto smyslu propojuje se způsobem získávání poznatků, způsobem plánování a realizace výzkumného procesu. Podstatou metody společenskovědního výzkumu je postup od zvláštního k obecnému, kdy se zobecňují empirické údaje podle definovaných pravidel. Metoda představuje obecnější formu či princip poznávání, konkretizovaný specifitějšími způsoby, technikami, jež znamenají aplikaci konkrétních postupů. V tomto smyslu může být např. metoda rozhovoru realizovaná prostřednictvím techniky strukturovaného, polostrukturovaného nebo nestrukturovaného rozhovoru.

Tím se dostáváme k charakteristice pojmu technika, který vyjadřuje realizaci jednotlivých metod. Uplatňuje se speciální postup v rámci různých fází poznávacího procesu výzkumu. Technika je logicky podřízena metodě. Je to rutinní operace vyžadující kromě odborné přípravy zkušenosti a praktické dovednosti (Lamser 1966: 37–38).

3 K uvedeným pravidlům patří např. pravidla pro pozorování společenských jevů, pro rozlišování normálního a patologického, pro výklad společenských jevů, pro dokazování a mnoho dalších (Lamser 1966: 35).

Samotný termín technika znamená (z řeckého *techné*) dovednost, zručnost, znalost, řemeslo, obecně všechny uměle vytvořené postupy, jež jsou zapojeny do lidského jednání a sociálních procesů a umožňují stupňovat jejich účinky. Realizovat techniku znamená aplikovat konkrétní metodická pravidla v rámci výzkumných operací. V širším slova smyslu sem patří také postupy jednání a myšlení, které se opírají o dodržování platných metodických pravidel. Do tohoto širšího pojetí se zařazují i výzkumné techniky sociálních věd včetně technik sociologického empirického výzkumu (Petrušek a kol. 1996: 1279).⁴

V nedávné minulosti se termíny metoda a technika příliš nerozlišovaly a používaly se i paralelně.⁵

Například v naší sociologické literatuře je možné najít text, jenž ukazuje na odlišnou terminologii v souvislosti s charakteristikou rozhovoru, který považujeme za metodu. Ve stejné stati se na jednom místě píše o využití velmi široké škály empirických nástrojů sloužících v kvalitativním výzkumu ke sběru dat, jako jsou případové studie, osobní

4 Anselm Strauss a Juliet Corbinová, autoři rozvíjející koncepci zakotvené teorie, jednu ze strategií kvalitativního výzkumu, používají pojem technika v souvislosti se zvyšováním teoretické citlivosti výzkumníka, když píšou např. o technikách zjišťování protikladů nebo mávání červeným praporkem (Strauss, Corbinová 1999: 53–69).

5 Uvedeným způsobem zachází s oběma pojmy psycholog Michal Miovský ve své publikaci věnované kvalitativnímu výzkumu. Pokud prezentuje vlastní interpretaci jednotlivých výzkumných kroků, tak spojuje metody se způsobem výběru (např. metoda záměrného výběru), dílčími postupy analýzy kvalitativních dat (např. metoda prostého výčtu), ale píše i o fenomenologické metodě. Když se věnuje problematice validizace dat v kvalitativním výzkumu, uvádí metody a techniky. Začíná konstatováním, že dominantní technikou je triangulace a v následující větě se zmiňuje obecně o metodě triangulace. V případě myšlenek cizích autorů cituje jimi uváděné techniky týkající se získávání dat, techniky výběru účastníků, techniky analýzy a interpretace atd. (Miovský 2009: 45–264).

zkušenosti, životní příběhy, introspekce, rozhovory, umělecká díla či kulturní produkce (Dudová 2010: 362). Jinde je rozhovor považovaný za jednu z technik sběru dat (Dudová 2010: 382). Mohli bychom dodat polostrukturovaný nebo nestrukturovaný rozhovor. S nejednotným chápáním pojmu metoda a technika se setkáváme i v pedagogice.⁶ Specifické pojetí výzkumných technik používá etnografický výzkum.⁷

Ani další pojem – procedura – není zcela jednoznačně vymezený. Pokud shrneme historický vývoj diskuse o jejích charakteristikách, můžeme říct, že se tím myslí systém činností při výzkumu, realizovaných prostřednictvím různých metod a technik. Je to rovněž způsob organizace a realizace určitého výzkumného záměru.

Jednotlivé základní kategorie můžeme stručně charakterizovat tak, jak jsou uvedeny v tabulce 1.

6 Josef Valenta v jedné z kapitol své publikace o dramatické výchově nazvané *Metody a techniky dramatické výchovy* (metody a techniky navozující učení žáků aneb cesty) začíná kapitolu větou: „Nyní se budeme věnovat jednotlivým metodám, jichž užívá dramatická výchova.“ (Valenta 2008: 122) Autor v názvu slibuje metody a techniky, ve skutečnosti všechno zahrnul pod pojem metoda. Uvádí, že „Metoda je (obecně řečeno) jakýsi kadlub či formička, nebo dokonce škatulka či koridor, tedy něco určitým způsobem ohraničeného jistými základními charakteristikami“ (Valenta 2008: 77).

7 K nejčastějším technikám etnografického výzkumu patří manuální techniky reprezentované například terénními poznámkami, dále kresby, měření, ale i statistika a technologické přístroje zařízení pro audiozáznam, fotografování apod. (Doušek 2014: 75–91).

TABULKA 1: Charakteristika základních obecných kategorií

Teorie	Soubor konceptů používaných při definici nebo vysvětlení nějakého jevu
Metodologie	obecný přístup ke zkoumání výzkumných témat
Metoda	konkrétní výzkumný postup
Technika	speciální postup, rutinní operace
Procedura	kombinace metod a technik v souladu se záměrem výzkumu

Zdroj: Silverman (2005: 89).

Co vyplývá z předchozí části

Na úplném začátku je užitečné si vyjasnit základní výzkumný přístup. Ten je možné charakterizovat prostřednictvím obecných pojmů, jež vymezují náš postup. K nim může patřit:

- **teorie:** určitý soubor zákonů vytvářejících logické konstrukce naznačující strukturu, metodologii a cíl, jehož má být dosaženo,
- **metodologie:** věda o metodách a obecných základech platnosti systému vědeckých postupů, která se dělí na obecnou a speciální metodologii,
- **metoda:** využití různých způsobů teoretického zkoumání a empirického postupu získávání a zpracování dat,
- **technika:** konkretizace metody znamenající aplikaci konkrétního postupu prostřednictvím metodických pravidel,
- **procedura:** systém organizačních činností skutečněných prostřednictvím kombinace metod a technik.

1.2 K charakteristice kvantitativních a kvalitativních přístupů v sociologii

20 |

Společenské vědy se od svých počátků rozvíjely pod vlivem kvantitativního modelu výkladu přírody. Inspiraci čerpaly z využití metodických postupů empiricky odhalujících přírodních zákonů. Filozofové, např. Immanuel Kant, zdůvodňovali možnost objektivnosti přírodovědného poznání. Ve svých pracích ztotožňuje empirické poznání s principy přírodovědného poznání. Tyto myšlenky Kanta a dalších autorů vyvolaly reakci německého romantismu tím, že hledal alternativy k osvícenskému racionalismu (Ďurdovič 2014: 352). Romantismus dal vzniknout hermeneutické teorii, hermeneutice coby umění výkladu směřujícímu ke správnému porozumění smyslu řečového sdělení (Gadamer 2010: 161–181). 19. století se tak stalo obdobím, kdy se vedle „tradičního“ vysvětlujícího pojetí vědeckých faktů objevil i interpretativní přístup.

Z hlediska teorie poznání humanitních a sociálních věd se **zformovaly dva proudy**: a) *naturalistický*, resp. pozitivistický, uplatňující myšlenku přenositelnosti konceptů přírodních věd na humanitní a sociální vědy, b) *hermeneutický*, založený na předpokladu, že dějiny a společenský život mají sémantický rozměr, který je neredukovatelný prostřednictvím pojmů přírodních věd. V rozvíjející se sociologické metodologii se rozhodujícím způsobem projevyly úvahy Émila Durkheima, Georga Simmela a Maxe Webera. Durkheim položil základy vysvětlujícímu přístupu, jenž se opírá o objektivní fakta, Simmel rozumějícímu přístupu,⁸ který odlišuje

8 V současnosti Tatiana Sedová formuluje otázku, zda je vhodnější v rámci vysvětlovací strategie pokládat činnost aktéra za racionální chování, nebo za projev jeho sebevyjádření (Sedová 1999: 74). Volba první odpovědi je považována za typický projev kvantitativního výzkumu, zatímco

hermeneutický proud od naturalistického (Đurđovič 2014: 355). Weber byl tím, kdo se pokusil vysvětlující i rozumějící přístup sloučit (Kubátová 2012: 159–178). Pozdější rozlišení sociologického výzkumu na kvantitativní a kvalitativní bylo výsledkem rozvoje vysvětlujícího a rozumějícího přístupu.

Alfred Schütz se inspiroval myšlenkami Maxe Webera a věnoval se interpretativní sociologii, resp. její nedílné součásti fenomenologii, a soustředil se na to, jak aktéři rozumějí tomu, co dělají. Zavedl pojem „konstrukt druhého řádu“ a tím zdůraznil důležitou pozici sociologa. Na rozdíl od interpretačních konstruktů používaných účastníky sociální interakce sociolog při jejich studiu, na základě specifického výzkumného zájmu, vytváří „konstrukty konstruktů“. Je přitom v pozici „nezainteresovaného pozorovatele“. Ideální pojmy vytvářené sociologem se nepřekrývají s pojmy odvozenými z vyprávění účastníků interakce, jsou však schopny vysvětlovat sociální dění (Schütz 1972: 6–44). Takto byl založen jeden ze zdrojů kvalitativní sociologie.

Spolu se Schützovou fenomenologickou sociologií ovlivnil kvalitativní metodologii sociologie symbolický interakcionismus,⁹ opírající se o teorii intersubjektivitu, která vychází z myšlenky symbolické interakce a připomíná, že sociální události nelze vysvětlovat vnějšími okolnostmi. Klíčem je analýza významů sdílených účastníky interakce. Symbolická interakce počítá s procesem interpretace, v jehož rámci se formují a mění významy spojované s jednáním (Blumer 1969: 7–9). Na rozdíl od fenomenologické sociologie se symbolický interakcionismus nedistancuje od novopozitivismu (Atkinson, Housley 2003: 122–123).

interpretace chování jako sebevyjádření je spojována s oblastí kvalitativního výzkumu a hermeneutiky.

9 Symbolický interakcionismus chápe lidskou bytost jako ovlivněnou právě přítomnými událostmi a na základě nich jednající.

Fenomenologická sociologie a symbolický interakcionismus představují nejrozšířenější teoretické sociologické směry, které podporují interpretativní sociologii, resp. kvalitativní sociologickou metodologii. V diskusi o vztahu mezi teorií a empirií vytvářely protiváhu vůči teoretickému zdroji kvantitativní sociologie, pozitivismu, novopozitivismu. Protichůdná východiska naturalismu a hermeneutiky se v sociologii projevila ve formě protikladu mezi analytickou sociologií a její kvantitativní metodologickou výbavou a interpretativní sociologií využívající kvalitativní metodologii (Durdovič 2014: 363).

Uplatňování vědeckého přístupu v kvalitativním výzkumu neznámá jen pochopení jevu a jeho převyprávění, ale rovněž hledání, nacházení a odhalování skrytých spojení s jinými jevy, vysvětlování jejich vzájemných vztahů a významu a objevování jejich příčin (Ondrejko 2008: 54).

Rozdíly kvalitativního a kvantitativního výzkumného paradigmatu jasně a zřetelně vysvětluje Miroslav Dismán. Ověření předem formulovaných hypotéz, odvozených z dosavadního stupně poznání, je obecným cílem kvantitativního výzkumu. Kvalitativní výzkum sleduje vytváření kategorií, teorií, s cílem porozumět podstatě zkoumaných jevů, usilovat o pochopení všech podstatných souvislostí jevu. Kvalitativní a kvantitativní výzkum se orientuje na odlišné stránky a vlastnosti zjišťované skutečnosti (Dismán 2002: 286). Rozdílnou orientaci obou přístupů ilustruje tabulka 2.

TABULKA 2: Diference kvalitativního a kvantitativního výzkumu

Kvalitativní – přináší mnoho informací o velmi malém počtu jednotek ¹⁰	Kvantitativní – se vyznačuje omezeným počtem informací o velkém počtu jedinců
Počet sledovaných jedinců je značně redukovaný	Je značně redukovaný počet pozorovaných proměnných a pozorovaných vztahů
Slabá standardizace umožňuje jen omezené srovnání	Vysoká standardizace vytváří možnost i mnohonásobného srovnání
Pracuje se s „měkkými daty“, využívá se induktivní způsob	Pracuje se s „tvrdými“ daty, výzkum je deduktivní
Holistický, celostní přístup, historický, hledající smysl věcí, zkoumání prožitku	Partikulární, dílčí, ahistorický, vysvětluje souvislosti, stav, zkoumá chování

Zdroj: Disman (2002: 286).

Několik zásadních formálních rozdílů mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem je uvedeno v tabulce 2. První souvisí s rozsahem šetření. Kvalitativním šetřením získáváme mnoho dat týkajících se omezeného počtu jedinců. Naproti tomu prostřednictvím kvantitativního výzkumu jsme schopni zachytit dílčí údaje o velkém počtu jedinců. Jedinečnost výzkumných nástrojů kvalitativního výzkumu zpravidla umožňuje jen minimální srovnání získaných výsledků, naproti tomu vysoká standardizace v rámci kvantitativního šetření zprostředkuje často i dlouhodobé časové řady. Třetí podstatný rozdíl míří k celkovému náhledu. Kvalitativní výzkum při uplatnění celostního přístupu směřuje k porozumění studovaného jevu, hledání smyslu věcí, ke zkoumání

¹⁰ Anthony Giddens v souvislosti s využitím kvalitativního a kvantitativního výzkumu poznamenává, že při výzkumu rozsáhlejšího počtu jednotek využíváme kvantitativní výzkumné metody a při menším množství případů kvalitativní metody (Giddens 1984: 333).

požitků, zatímco kvantitativní výzkum je orientovaný na vysvětlování souvislostí, stavu a zjišťování chování.

Pokud bychom dále porovnávali výzkumná paradigmat, našli bychom v nich jiné rozdíly podle různých parametrů: samotných jejich charakteristik, účelu strategie, vztahu mezi teorií a výzkumem, epistemologií, ontologií i teoretickou perspektivou. Jejich komparaci přináší tabulka 3.

TABULKA 3: Profil dvou výzkumných paradigmat

	Kvalitativní výzkumné paradigma	Kvantitativní výzkumné paradigma
Charakteristika	orientované na významy	orientované na proměnné
Účel paradigmatu	podrobný popis základních významů v kultuře a interpretace významů jednání	shrnuje popisy sociálních proměnných a jejich vztahů
Vztah mezi teorií a výzkumem	popis významů a generování teorie pomocí odhalování konstrukce reality	testování teorie zkoumáním vztahů proměnných reprezentujících teoretické konstrukty ve specifickém kontextu
Epistemologie	interpretativismus; lidská podstata vyžaduje odkaz k subjektivním významům při vysvětlování sociálního jednání; teorie je generována pomocí subjektivního pojmání skutečnosti	pozitivistická nebo post-positivistická; teoretické modely se testují pomocí měřitelných konceptů a uplatněním principu kauzality
Ontologie	sociální svět je konstituovaný námi samými, aby-chom mu mohli porozumět a jednat v něm	existuje sociální svět nezávislý na našich konstrukcích
Teoretická perspektiva	od interakcionismu po postmodernismus; sociální struktury jsou institucionalizované významy a konstrukty aktérů	strukturální behaviorismus; postoje a jednání se odvozují od pozic v sociálních strukturách

Zdroj: Hendl, Remr (2017: 27).

Již z historicky se vyvíjejícího rozdělení obou přístupů vyplývá, že kvalitativní paradigma sleduje významy a kvantitativní paradigma proměnné. To má celou řadu dalších důsledků. V prvním případě jde o interpretaci významů jednání a základních významů v intencích dané kultury, ve druhém o popis sociálních proměnných a jejich vztahů. V rámci kvalitativního výzkumu vytváříme na základě konstruované reality teoretický pohled, kvantitativní výzkum se opírá o testy proměnných, vznikajících na základě teoretických konstruktů. V kvalitativním modelu využíváme interpretativismus směřující k poznávání subjektivních významů, kvantitativní model pracuje s pozitivistickými teoretickými vzory testovanými pomocí měřitelných pojmů a hledání kauzálních závislostí. Z hlediska podstaty světa kvalitativní výzkum zkoumá sociální svět, který si sami konstruujeme, kdežto kvantitativní výzkum uvažuje o sociálním světě, nezávislém na našich konstrukcích. Odlišnost teoretických zdrojů je zřejmá. Kvalitativní výzkum čerpá ze široké škály interpretativních přístupů a využívá je ve vztahu ke konstruktům aktérů, zatímco kvantitativní přístup si zakládá na objektivních parametrech sociální struktury.

Dnes se však už uznává, že obě metodologická východiska jsou odlišná, ale jejich rozdílnosti slouží spíše k doplnění než k jejich rozdělení (Petrusek 1993: 36–42). V moderní sociologii se stalo běžným, že je schopna považovat výsledky zkoumání vnitřních reakcí a motivů lidí za objektivizované poznatky (Nowak 1975: 53–54).

Rozdílné charakteristiky kvalitativního a kvantitativního výzkumu můžeme identifikovat nejen v obecné rovině, tak jako je to uvedeno výše, ale i prostřednictvím konkrétní výzkumné metody, jakou je rozhovor.

Každá ze tří technik spadajících pod metodu rozhovoru, technika strukturovaného, nestrukturovaného a polostrukturovaného rozhovoru, je při jejich posuzování spojována

se třemi teoretickými přístupy. První ze dvou přístupů – novopozitivismus – staví na využívání svých poznávacích perspektiv a studuje fakta, druhý se opírá o hermeneutiku a zabývá se významy. Oba přístupy k rozhovoru mají sklon nahlížet na respondenty z hlediska poznání jako na pasivní články, jako jakési „nádoby, z nichž získáváme odpovědi“. Naproti tomu třetí perspektiva, označovaná jako „místní zvláštnost“, lokálnost (*localism*), je spojena s polostrukturovaným rozhovorem, hledá způsob, jak změnit běžný pohled aktéra prostřednictvím nabízených předpokladů, požadavků a cílů uvedených v průběhu rozhovoru (Alvesson 2003: 15–17). Kritický pohled označený jako lokálnost vidí proces realizace polostrukturovaného rozhovoru jako příležitost ke zjištění důležitosti výzkumného tématu pro aktéra. Při vytváření situační výpovědi pokládá za podstatné rovněž poměry, v nichž se aktér nachází. Uvedené tři teoretické perspektivy reprezentují možné pohledy na podstatu technik pokrývajících metodu rozhovoru. Vedle nich se můžeme setkat i s odlišným teoretickým ukotvením jednotlivých technik.¹¹

Předmětem další analýzy jsou i konkrétní praktické projevy, související se třemi poznávacími perspektivami, jež se týkají chápání rozhovoru, role výzkumníka, pozice účastníka a získaného výsledku. Autorská dvojice Sandy Quová a John C. Dumay upravili původní Alvessonovu tabulku do následující podoby.

¹¹ Například Robert P. Gephart nazývá svá teoretická východiska pojmy pozitivismus, interpretativismus a kritický postmodernismus (Gephart 1999: 3).

TABULKA 4: Rozdílné projevy jednotlivých použitých přístupů k rozhovoru

Přístup	Rozhovor	Výzkumník	Účastník	Výsledek
Novopozitivismus	nástroj pro sběr dat	schopný získat poctivé odpovědi	pravdivý informátor	objektivní data a přenos poznání
Hermeneutika	lidské setkání mezi výzkumníkem a účastníkem výzkumu	empatický posluchač vnímá vnitřní svět účastníka	odhaluje skutečný život, zkušenosti a komplexní sociální realitu	trvalý přísun vědění zrcadlící vnější a vnitřní realitu, sdělovanou velmi srozumitelným způsobem
Lokálnost	empirická situace, která je vhodná ke studiu	člověk, který se podílí na odpovědích v průběhu ucelené interpersonální interakce	člověk, který nehovoří o vnějších událostech, ale přichází se situačními výpověďmi	situační zpráva, která musí být chápána v rámci vlastního sociálního kontextu

Zdroj: Inspirace tabulkou 1 autorů Quová, Dumay (Qu, Dumay 2011: 241).

Tabulka 4 přináší nejen rozdíly mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem, ale v rámci kvalitativního výzkumu uvažuje i o hermeneutice a lokálnosti jako o dvou odlišných teoretických perspektivách. Zejména z hlediska očekávaného výsledku hledá rozdílné dopady spojené s využitím novopozitivismu, hermeneutiky a lokálnosti.

Hledisko, jež rozděluje uvedené perspektivy, souvisí s jednotlivými základními přístupy. Novopozitivistický přístup chápe výzkumný rozhovor jako nástroj k získávání objektivních informací na základě relevantních odpovědí. Hermeneutický přístup považuje rozhovor za setkání lidí povzbuzující aktéra ke sdělování autentických zkušeností na základě důvěry a vzájemné blízkosti mezi výzkumníkem a účastníkem výzkumu. Lokálnost je založena na pochopení

sociálního kontextu ze strany výzkumníka. Tento přístup je skeptický vůči využití rozhovoru jako nástroje. Příznivci uvedeného pojetí argumentují tím, že sociální jevy neexistují nezávisle na pochopení ze strany lidí, a právě toto pochopení hraje rozhodující tvůrčí roli (Hammersley 2007: 297). Chápou proces polostrukturovaného rozhovoru jako společenské setkání, v němž rozhovor není jen neutrální vědění nebo projev zaujatosti, ale současně i produktivní místo vytvářející samotné poznání (Holstein, Gubrium 1995: 3).

I v polostrukturovaných rozhovorech chápaných prizmatem lokálnosti, v závislosti na teoretických pohledech, mohou být zdůrazněny různé jeho aspekty. Mats Alvesson spojuje lokálnost s konverzací nebo diskursivní analýzou¹² (Alvesson 2003: 17). Norman K. Denzin a Yvonna Lincolnová podporují stanovisko, že polostrukturovaný rozhovor jako konverzace je založený na umění ptát se a naslouchat (Denzin, Lincoln 1998). Podle Jeana-Françoise Lyotarda je poststrukturalistický svět charakterizovaný nedůvěrou v univerzální systém myšlení a nahrazuje jej systémem lokálních významů (Lyotard 1984). Z pohledu sociální konstrukce reality vystupuje pojem poznání jako zrcadlení reality a je nahrazen tím, jak sociální aktéři vyjednávají o významech a procesu rozhovoru a jak je interpretují (Berger, Luckmann 1999). S podobnými stanovisky přicházejí Steinar Kvale (1996) nebo Herbert J. Rubin a Irene Rubinová (Rubin, Rubin 1995, 2005).

12 Diskursivní analýza je součástí konstruktivistické tradice ve společenských vědách a koncentruje se na to, jak se pomocí popisu projevuje činnost. Tento přístup je tradičně antikognitivní, tím, že odmítá jako cíl vysvětlení činnosti na základě získaných výpovědí. Diskursivní analýza se zaměřuje na praxi a čerpá z ní (Hepburn, Potter 2004: 178–181). Poznatky opírající se o teorii o aktivním užívání jazyka, jež vycházejí z diskursivní analýzy, také ilustrují, že i výklady vědců o jejich práci závisejí na lokálních a věcných kontextech (Gilbert, Mulkay 1983: 56–58).

Co vyplývá z předchozí části

Z hlediska teorie poznání se v humanitních a sociálních vědách zformovaly dva proudy, pozitivistický, spojovaný s vysvětlováním, a hermeneutický, opírající se o porozumění. Rozvoj obou přístupů vedl později k rozlišení kvantitativního a kvalitativního sociologického výzkumu. Kvalitativní výzkum se vyznačuje celostním přístupem, hledáním smyslu věcí, zkoumáním prožitků, zatímco kvantitativní výzkum sleduje dílčí jevy, vysvětluje jejich souvislosti, stav. Výsledkem je, že kvalitativní výzkum se orientuje na významy, které jsou vytvářeny námi samými, zatímco kvantitativní výzkum se věnuje proměnným existujícím nezávisle na našich konstrukcích. V rámci samotného kvalitativního výzkumu existuje rozdílné chápání polostrukturovaného a nestrukturovaného rozhovoru. V průběhu polostrukturovaného rozhovoru se vyjevuje sociální konstrukce skutečnosti, v jeho obsahu se projevuje situačnost rozhovoru a tím je dána i jeho specifčnost.

1.3 Podstata kvalitativního výzkumu

V souvislosti s charakteristikou kvalitativního výzkumu jsme uvedli, že je ve své podstatě orientovaný holisticky na rozdíl od kvantitativního šetření zaměřeného na dílčí stránky jevu. Při jeho realizaci se uplatňuje řada naznačených, ale i dalších poznávacích, metodologických a metodických principů.¹³ Každému typu kvalitativního výzkumu

¹³ V literatuře se setkáváme s vymezením základního výzkumného přístupu, který se vztahuje na etnografii, biografii, zakotvenou teorii, případovou studii a akční výzkum (Hendl 2005: 103).